

סוגיא ט': חיוב מצות ציצית

א. חובת גברא או חובת מנא

המקורות בגמרא

במעשה המובא בגמרא מנחות מא ע"א אמר רבה בר רב הונא לרבה בר רב נחמן שהוא חייב להטיל את הציציות כראוי בבגד שיש לו ארבע כנפות, ואין די בכך שהסירו מעליו, משום שחיוב מצות ציצית אינו חובת האדם אלא חובת הטלית. בברייתא שהובאה כבר לעיל בדף מ ע"ב למדנו שחסידי הראשונים היו מחמירים על עצמם להטיל ציציות בבגד עוד תוך כדי עשייתו, משום שסברו שהחיוב מוטל על הבגד מצד עצמו.

אף שמואל סבר ש'כלי קופסא חייבים בציצית' (מנחות מ, א). רש"י מבאר ששמואל מדבר על בגד שמיועד להתכסות בו, דאל"כ לא קרינן ביה 'אשר תכסה בה'. אלא שבגלל יעודו זה חייב הבגד בציצית אף בשעה שהוא מקופל בקופסא.

מכל המקורות האלה נראה שסוגיין דעלמא בתלמוד היא כסוברים שציצית היא 'חובת מנא'.

לעומת זאת, דווקא מהביקורת של המלאך על רב קטינא שלא היה לובש בגד החייב בציצית, למדה הגמרא שהוא סובר שאין חובת ציצית אלא על האדם הלובש בגד של ארבע כנפות. לגירסת רש"י,⁷² ראייה זו נדחתה למסקנה, אך תוס' טענו שגם לפי מסקנת הגמרא ניתן להוכיח שהמצוה היא חובת גברא. אדם שאין לו בכלל בגד החייב בציצית, לא נכנס כלל למסגרת המצוה, ולכן לא שייך להענישו אפילו למ"ד שציצית היא חובת מנא. לעומת זאת, אדם שיש לו בגד החייב בציצית ואינו לובשו, אלא בגדים אחרים דוקא, אפשר להבין שיש עליו הקפדה מחמת שהוא משתמט מקיום המצוה. בכך יש ביטול למצוה רק למ"ד שציצית היא חובת גברא, שהרי למ"ד 'חובת מנא' מתקיימת המצוה בבגד גם בעודו מונח בקופסא.

המהרש"א (מא, א ד"ה 'ענשיתו אעשה') טוען שלמ"ד שציצית היא חובת גברא כן ניתן לחייב אדם לרכוש טלית בת ארבע כנפות אם אין לו, ובלבד שיש לו מעות לשם כך. לאור דבריו טען במסורת הש"ס על התוס' שרב קטינא עצמו סבר שציצית היא חובת מנא, ומשום כך סבר שאין אדם חייב לרכוש טלית בת ארבע כנפות. אבל אם ציצית היא חובת גברא - חובה על האדם להביא את עצמו לקיום המצוה.

לקמן בדף מב ע"א מצא רב נחמן את רב אדא בר אהבה מברך על עשיית הציצית, והעיר לו בשם רב שעשיית הציצית אינה צריכה ברכה. מסקנת הגמרא היא שהמחלוקת בין רב לרב אדא בר אהבה היא אם הציצית היא חובת האדם, ואז מתקיימת המצוה רק בלבישה ואין לברך על העשייה, או שהציצית היא חובת הבגד ומתקיימת כבר בעשייתה.

⁷² שגרס את המילה 'אלא' בתשובת הגמרא האחרונה.

תוסי' מעיר שהירושלמי בברכות (פ"ט) חולק על מאמר הש"ס הבבלי בשם רב, ואומר שיש לברך על עשיית ציצית, סוכה ותפילין. ההשוואה של ציצית לסוכה ותפילין שבהם לא מצאנו ספק בין 'חובת מנא' ל'חובת גברא' ניתנת להתפרש בשני אופנים:

א. הירושלמי סובר שיש לברך גם על עשיית מכשירי מצווה, וממילא לא ניתן ללמוד ממי שמברך שהוא סובר שציצית 'חובת מנא'.

ב. המברך על העשייה אמנם מעיד בברכתו שהוא סובר שהמצווה היא 'חובת מנא', אך גדר המצווה אינו שיוצא ידי חובה בהטלת ציציות בבגד גם אם אינו לובשו, כשם שבתפילין לכו"ע אינו יוצא אם לא מניחם, ובסוכה אינו יוצא אלא אם כן יושב בה. כך בציצית ישנה מצווה לעשות ציציות בבגד, על מנת ללבושו, שאז מתקיימת המצווה בפועל.

הכרעת הראשונים

הרי"ף (ה"ק יב, א) מכריע כרב שמצות ציצית היא חובת גברא. ראייתו לכך היא מהמנהג שלא לברך בעשיית הציצית. הוא מציין שכן פסק גם בה"ג.

הרא"ש העתיק דברי הרי"ף בסי' ט, והרמב"ם גם הוא פסק שאין חובת ציצית אלא על האדם הלושב בפ"ג ה"ח-י.

הטור כתב בסי' יט:

'אין חיוב ציצית אלא בטלית שרוצה ללבוש, אבל מה שאינו רוצה ללבוש - פטור. הלכך אין לברך בעשייתו 'אשר קדשנו במצוותיו וצונו לעשות ציצית', שאין בעשייתו מצוה אלא בלבישתו'.

וכתב **הב"י**: 'כיון ששלושת עמודי ההוראה מסכימים דחובת גברא הוא - אין לספק בדברי'.

על פי זה פסק **בשו"ע** (יט, א) שציצית היא חובת גברא, ואין לברך על עשייתה. המג"א מעיר שלכאורה אם היה לבוש ציצית ונפסקו והטיל חוטים אחרים בעוד שהבגד עליו, צריך לברך לעשות ציצית,⁷³ כפי שמברך במצות מזוזה לקבוע מזוזה, למרות שאינה אלא חובת הדר.⁷⁴

ועי' בפמ"ג במשבצות זהב שהביא כמה ראשונים ואחרונים שכתבו שיש לחוש לכתחילה גם למי"ד שציצית היא חובת מנא, אך סיים דבריו במספר ראיות להלכה

⁷³ אלא שהמג"א כתב שיתכן שמיד כשנפסקו הציציות מחויב לפשוט את הבגד, ואינו יכול להשאיר הבגד עליו עד שיתקן. וציין המג"א ראייה לסברא זו משבת קיח ע"ב, מהמעשה שמספר רב יוסף בריה דרבה על אביו, שלא זו ממקומו כאשר נפסקה ציציתו. ועי' במחצית השקל שמבאר את הראיה, דעל כרחך רבה הסיר את הבגד ללא הציצית, דאלי"כ אין תועלת בכך שלא זו ממקומו (שהרי הוא לבוש בציצית פסולה), ומכך שלא הזכיר רב יוסף את העובדה שפשוט, אלא רק את העובדה שלא הלך ללא ציצית, מוכח שאין בפשיטה מידת חסידות, אלא כל אחד במצב זה צריך היה לפשוט טליתו.

⁷⁴ וכתב המג"א שלפ"ז אם קבע את המזוזה קודם שנכנס לדור בבית, עליו לברך כשנכנס 'לדור בבית שיש בו מזוזה'. ולמעשה לא נהגו כן, ועי' בפת"ש יו"ד סי' רפט סק"ג וסי' רצא סק"ד. ובברכי יוסף דחה דברי המג"א, והסביר שחכמים קבעו את הברכה בגמר העסק במצווה, ולא רצו לקבוע ברכה כשמקיים מצווה, כאשר אינו מתעסק בה באותה שעה, ולכן רק הקובע את המזוזה מברך, ולא הנכנס לדור בבית או חוזר לדור בו. מתוך דבריו יוצא שיש להקפיד שלא לקבוע את המזוזה קודם שנכנס לדור בבית, שאז מפסיד את הברכה.

שציצית היא חובת גברא מדרשות הפסוקים ('כסותך' - עיי לבוש), מהלכות הציצית (פטור טלית שאולה) ומסתמא דתלמודא (יבמות ד, ב).

ב. האם יש עונש למי שאינו מחייב עצמו במצות ציצית?

המלאך טען כנגד רב קטינא (מנחות מא, א): 'סדינא בקיטא וסרבלא בסיתוא - ציצית מה תהא עליה?' למסקנת הגמרא, טענת המלאך היתה שאין למצוא 'טצדקי למיפטר נפשך מציצית'. המלאך אף הוסיף ולימד את רב קטינא שגם על הימנעות מקיום מצוות עשה עונשים בשמים ב'עידן ריתחא'.

תוס' הסבירו את טענת רב קטינא לגבי גדר מצוות ציצית: 'שאיין אדם חייב לקנות טלית המחויב אם אין לו'.⁷⁵ לכאורה, טענה זו נדחתה ע"י המלאך, והמסקנה היא שאדם כן חייב לעשות לעצמו בגד שיקיים בו את מצות הציצית.

רעק"א בגליון הש"ס על הגמרא מפנה לתוס' בערכין (ב, ב ד"ה 'הכל חייבין'). שם כתבו תוס' סייג למסקנה העולה מן הגמרא, לדבריהם:

'אם לא יוכל לקנות טלית אינן חייבין לא למ"ד חובת טלית ולא למ"ד חובת גברא. דליכא בינייהו אלא כלי קופסא. ואע"ג דאמר ליה מלאכא לרב קטינא... בעידן ריתחא ענשינן. היינו דוקא באותן הימים דכל הטליתות היו בת ארבע כנפות איכא עונש לאותו שמשנה אותו להפטר, אבל בזמן הזה שרוב הטליתות פטורין אין עונש למי שאינו קונה ארבע כנפות.'

על התוס' הנ"ל מעיר רעק"א מתוס' בפסחים (ק"ג, ב ד"ה 'ואין לו') שכתבו בתירוץ שני שהשבעה המנודין לשמים הכוללים את מי שאין לו תפילין בראשו או בזרועו וציצית בבגדו, כוללים גם את מי שאין לו בגד החייב בציצית, משום שיש לו לחזור ולהביא עצמו לידי חיוב. המקור של תוספות להבנה זו הוא ממשנה רבנו שביקש להיכנס לארץ ישראל על מנת לקיים את כל המצוות התלויות בה, אף שלא היה מצד עצמו במצב של חיוב. השטמ"ק מעיר הערה זו על התוספות בערכין בשם הרא"ש, שהוסיף שכש"כ שיש להשתדל במצות ציצית שהיא שקולה כנגד כל המצוות.

בב"י (סי' כד) הביא את דברי התוס' בערכין, וכתב שדבריהם מופיעים גם במרדכי בשם תוס' שאנץ ובסמ"ג.

כאמור, תוס' בפסחים מביאים ראיה ממשנה רבנו שביקש להכנס לארץ ישראל כדי לקיים מצוות התלויות בה. הטעם שלא הביאו ראיה מדבריו המפורשים של המלאך, שטען שיש גם עונש לנמנע מלהתחייב במצוה, הוא כנראה בגלל שלדעתם אין דברי המלאך אמורים בכל זמן, כפי שכתבו בתוס' בערכין.

בכל אופן, שיטת תוס' היא שהעונש על ביטול עשה בעידן ריתחא הוא רק במציאות שבה אדם משנה את הנהגתו מן המקובל על מנת שלא להתחייב במצוה. אולם,

⁷⁵ עיי במהרש"א שהבין שכוונת תוספות במילים 'אם אין לו' – ר"ל אין לו בגד, ותמה על דבריהם: מדוע לא יתחייב לקנות בגד למ"ד ציצית חובת גברא? ושלל את ההבנה שכוונת התוספות לומר 'אין לו - כסף', שכן במצב זה אינו חייב גם במצוות עשה אחרות. לכאורה, על מנת לתרץ את תמיחת המהרש"א יש לחלק בין המושג 'חובת גברא' ביחס לשאר מצוות, כגון תפילין, סוכה ומצה, שהיא חובה המוטלת על ראשו של אדם, למושג 'חובת גברא' ביחס לציצית, שאינו חל בפועל על האדם עד שלובש בגד של ארבע כנפות. על חובת גברא מסוג זה אין עונשים אלא בעידן ריתחא.

מעבר לחיוב זה שלא לשנות מן המקובל, ראוי לאדם להשתדל ולחייב את עצמו בכל המצוות.

לעומתם, הבי"י בסי' כד כתב שאין לפרש את מאמר הגמרא שמי שאין לו ציצית בבגדו מנודה לשמים, אלא על מי שיש לו בגד של ארבע כנפות ואינו מטיל בו ציצית. קשה להניח שדבריו אמורים למי"ד שציצית היא 'חובת מנא', כיון שאין הלכה כמותו. לכן צריך לומר שכוונתו במילים 'שיש לו' לאדם שלובש בגד של ארבע כנפות, שממש מבטל את המצוה, וצ"ע מדוע לא כתב כדברי התוס' בפסחים.

ג. החיוב ללבוש בגד עם ציצית

בסימן כד כתב הטור:

'אע"פ שאין אדם חייב לקנות טלית בת ארבע כנפות כדי שיתחייב בציצית, אלא דוקא אם רוצה להתכסות בטלית בת ארבע כנפות- חייב להטיל בה ציצית. מכל מקום טוב ונכון להיות כל אדם זהיר וזריז במצות ציצית שיהיה לו בגד קטן מצוייץ שילבש אותו כל היום, כי עיקר מצותה על זכירת המצוות, ובכל שעה ובכל רגע צריך לכך. דוגמא לדבר: כאדם המזהיר לחבירו על ענין אחד, שקושר קשר באיזורו כדי שיזכרנו.'

הטור מזכיר את טעם המצוה שהוא להזכיר את המצוות, כסיבה להשתדל להתחייב בה ולקיימה, ואינו מזכיר את דברי המלאך לרב קטינא שישנו עונש בעידן ריתחא למבטל את עצמו מלהתחייב במצוה. יתכן שהשמטה זו מבוססת על דברי התוס' בערכין, שעונש זה אינו רלוונטי היום, לאחר שהשתנתה תרבות הלבוש. אולם, גם את העניין הכללי של חובתו של האדם להשתדל לחייב עצמו במצוות, שלמד התוס' בפסחים, אין הטור מזכיר.

עם זאת, ממקור אחר הוא כן מזכיר עונש על ביטול מצות ציצית:

'וגדול עונש המבטל עתה ממה שהיה עונשו בזמן שהיה תכלת מצוי, שאז לא היתה מצויה כל כך, ולא היה כל אדם יכול לחזר עליה. מה שאין כן עתה.'

מקור דבריו בגמרא מנחות (מג, ב):

'תניא: היה רבי מאיר אומר: גדול עונשו של לבן יותר מעונשו של תכלת. משל למה הדבר דומה...'

הפירוש הפשוט לדברי רבי מאיר הוא שאדם שלא הטיל חוטי לבן בטליתו שיש לה ארבע כנפות, עונשו גדול יותר ממי שהטיל חוטי לבן ולא הטיל חוטי תכלת, כיון שהתכלת יותר קשה להשגה, ויש לזה שלא הטילה מידה מסויימת של מקום להצטדק.

כפירוש זה אולי נראה מלשון הרמב"ם בפ"ב מהלכות ציצית ה"ט.⁷⁶ אולם, קשה לקבל פירוש זה בשיטתו של הרמב"ם המבוארת שם בפרק א, שלכאורה לא קיימת בה אפשרות של הטלת תכלת ללא לבן, לפחות בתחילת עשיית הציצית, שהרי לדבריו אין חוט התכלת (שאינו אלא חצי חוט לשיטתו) בא אלא לכרוך את

⁷⁶ ז"ל הרמב"ם שם (ציצית ב, ט): 'קשה עונש מי שאינו מניח לבן יותר מעונש שלא הניח תכלת, לפי שהלבן מצוי לכל, והתכלת אינו מצויה בכל מקום ולא בכל זמן מפני הצבע שאמרנו.'

חוטי הלבן. לדבריו, צריך לומר שביאור דברי רבי מאיר הוא שהעונש על ביטול מצות ציצית לגמרי אף בלבן, הוא חמור מהעונש על ביטול מצות התכלת לבדה. אולם, גם פירוש זה קשה, שהרי הדבר פשוט שביטול של שני חלקי המצוה חמור מביטול של חלק אחד בלבד.

אולי אפשר היה לראות בדברי רבי מאיר, שנאמרו בזמן שהתכלת היתה קיימת בישראל, לימוד זכות בלבד על המטיל בטליתו חוטי לבן בלבד, ואינו טורח להשיג גם חוט או חוטי תכלת. עם זאת, לא נראה שניתן ללמוד מדבריו הצדקה להנהגה כזאת, שהרי לא אמר אלא שגדול עונשו של זה מעונשו של זה, אך גם המטיל לבן בלבד - מכלל עונש לא יצא.

מדברי הטור נראה שישנה אפשרות אחרת לפרש את דברי רבי מאיר: אין מדובר כאן על שני אנשים החיים באותו זמן שהאחד הטיל רק לבן בטליתו, והשני הטיל רק תכלת. אלא מדובר על שתי תקופות שונות. תקופה אחת בה הדרישה של המצוה היא להטיל גם חוטי תכלת, ואז היא קשה יותר, ותקופה שניה שבה הדרישה היא להטיל רק לבן ואז היא קלה יותר.

השאלה הנשאלת היא: האם נכון להבין שהטור מדבר לא רק על מי שהולך עם בגד של ארבע כנפות בלי ציצית, אלא גם על מי שנמנע מללבוש בגד של ארבע כנפות, ולאור המציאות בימינו שבה ניתן לקיים את המצוה די בקלות מצד הזמינות של החומרים ומחירם הנמוך יחסית, נפרש שדברי רבי מאיר חלים ממש על ימינו, שלמרות שניתן להשיג חוטי תכלת, עדיף ללבוש ציצית עם לבן בלבד מאשר לא ללכת עם בגד של ארבע כנפות כלל, למרות שיש בכך ביטול חלקי של המצוה?

בכל אופן, מהמשל שמדבר על שתי שליחויות שונות לשני עבדים שונים קצת נראה יותר כפירוש הטור, שציצית עם תכלת היא כחותם של זהב, וציצית ללא תכלת היא כחותם של טיט. אם היה מדובר על שני החלקים של הציצית, המשל צריך היה להיות לעבד שנתבקש להביא שני חותמות והביא רק אחד מהם (אולם אז אפשר היה לדון אם זה שלא הביא את הטיט אלא רק את הזהב באמת היה ראוי להיות עונשו גדול יותר). לכן מפרש הטור שבזמנים מסויימים הדרישה היא לציצית עם תכלת, והיא נחשבת לדרישה של חותם של זהב, ובזמנים מסויימים הדרישה נחשבת לחותם של טיט, כיון שאינו צריך לתת אלא לבן.

מאידך, החיסרון בפירושו של הטור הוא בכך שאנו באים לפרש דברים שנאמרו על ידי רבי מאיר, אשר חי בתקופה שבה היתה התכלת קיימת בישראל. לאור זאת, לא מסתבר להעמיד את דבריו ביחס לזמן שאין בו תכלת כלל, אלא ביחס לימיו, שאמנם, גם בהם היתה התכלת יותר קשה להשגה, אך לא ברמה כזו שאדם כלל אינו מחוייב להשתדל להשיגה. מבחינה זו יש עדיפות לפירושו של הרמב"ם, שמפרש את דברי רבי מאיר בכל זמן, אלא שכפי שהצגנו לעיל, צ"ע, לדברי הרמב"ם, מהי ההדרכה המעשית שניתן ללמוד ממנו.